

SVETISLAV BASARA

Sвета маст

MANIČNO-PARANOIČNA ISTORIJA SRPSKE KNJIŽEVNOSTI
U PERIODU OD 1979–1990. GODINE

Drugi deo

 Laguna 

Copyright © Svetislav Basara, 1998

Copyright © 2010 ovog izdanja, LAGUNA

Tari i Relji, mojoj deci

Istorija kao krajnje objektivna priča ili pripovest, samo je prizivanje umrlih iz puke radoznalosti. Istorija pak kao pamflet, to jest kada se prizivaju umrli samo zato da bi svedočili u korist neke posebne ideje, svejedno da li političke ili ekonomske, na primer, u korist ideje da su ustav, federacija ili tome slično – dobra, takva istorija je profanacija i može biti tvorevina samo onih ljudi koji žive veštačkim životom i koji su izgubili prirodni smisao ili cilj života, i to više nije istorija sinova, a ako je i istorija sinova, onda su to sinovi koji su zaboravili očeve, to jest bludni sinovi.

Nikolaj Fjodorov

Dakle: istoriju piše čovek iskusan i nadmoćan.

Niče

U noći dočeka Nove 1980. godine zatekoh se na železničkoj stanici u Stalaću. Pamtim da je noć bila hladna i vedra i da je mesečina obasjavala udžerice i barake. Ležao sam tako na peronu, sa torbom podmetnutom pod glavu, suvišan tu, kao i na bilo kojem drugom mestu i slutio da decenija koja nastupa neće doneti ništa dobro. Naročito ne meni.

Izgleda da sam negde napravio kobnu grešku. Prekonoć sam ušao u opticaj. Okolina je iznenada počela da obraća pažnju na mene i da se interesuje za moj status. Malo-pomalo počinjao sam da se socijalizujem. To je bio loš znak. Ali više se nije moglo nazad. Moralo se bežati. Tako sam se i obreo u Stalaću. Samo nekoliko razgovora u kojima sam pristao da odgovorim na pitanja tipa: misliš li da se negde zaposliš? nameravaš li da se ženiš? gde bi najradije živio? bilo je dovoljno da me upletu u nerazmrsivo klupko ljudskih odnosa i da me učine zavisnim od sistema. Odjednom sam izgubio svoju volju-koja-nije-želela-ništa i bila pouzdan oslonac u svetu bez ravnoteže, a kako nisam bio izgradio psihološki kostur ambicija, namera i pretvaranja, našao sam se na vetrometini, svestan da se oko mene nešto događa i da tim

događanjima upravlja logika sistema u kome za mene nema mesta. Tada već nije bilo mesta ni za mnoge koji su svim silama nastojali da se uklope. Hiperprodukcija ljudi, koju je sistem obilato propagirao, izazvala je zastoj u distribuciji komunizma i pogodnosti su bile dostupne samo malom broju proverenih. Šta sam ja tu imao da tražim?

Za mene, jedva da je i u vozu bilo mesta.

Sedeo sam u polumračnom uglu stanične restoracije i čekao da hiroviti Red vožnje Jugoslovenskih železnica donese presudu o mom daljem životu. Postojale su dve mogućnosti: mogao sam biti upućen u Skoplje ili u Beograd, ali kuda otići, to nije zavisilo od moje volje već od toga da li će slučaj u stanicu Stalać prvo naneti ekspres Sofija–Beč ili brzi voz Beograd–Skoplje. Nisam bio u situaciji da biram; imao sam pravo samo na poslednji vagon u prvom vozu koji se pojavi. Ubrzo se pokazalo, da je to voz Beograd – Skoplje, pa sam se nekako ugurao u klasu prepunu putnika koji su stajali po hodnicima i klozetima, strpljivo podnoseći teskobu i smrad.

Mnogo godina kasnije imao sam običaj da pomislim: da su ti ljudi stajali tako strpljivo u studenim isposnicama, podnoseći možda i manje napore, da su zazivali božje ime sa upola revnosti sa kojom su razgovarali o poskupljenju masti i lekova, mogli su se prosvetliti, steći moć isceljenja i tako izbeći mučna čekanja po polupraznim apotekama. Ali iz nekog mističnog razloga, koji mi nikada neće biti shvatljiv, svima se, uključujući i mene, činilo važnijim naći, po svaku cenu, malo mesta u vozu, nego se pobrinuti za večno mesto na nebesima. To je mistika sistema koji zahteva ekstremne napore za postizanje skromnih ciljeva.

Koliko samo čovek pati u ratu, koliko se muči, gladuje, smrzava, strepi i umara da bi na kraju poginuo u nekoj pustolini, obično u blatu do guše, ako ne i u govnama, iako teoretski sve to može da izbegne i da se odmah na početku,

pre mobilizacije, sam ubije u toploj sobi, za pisaćim stolom, iznad oproštajnog pisma, poštedejući porodicu mučne dužnosti traganja za lešom po zajedničkim grobnicama. Ionako nema nikakvih šansi. Nedavno su objavljeni šokantni dokumenti iz kojih se vidi da države, to jest sistemi, počev od Prvog svetskog rata naovamo, unapred prave spiskove nepodobnih osoba koje će poginuti u ratu i čak razmenjuju spiskove da ne bi dolazilo do grešaka.

Ali stvari postaju jasne tek posle mnogo vremena. Ništa od svega toga nije mi bilo poznato u novogodišnjoj noći 1980. godine, dok sam stajao pritisnut telesima saputnika uz smrznuto staklo vagonskog prozora, zureći u aluminijumsku pločicu sa podmuklom konstatacijom: *opasno je naginjati se kroz prozor*. To je sistem. Ne piše: *ne skačite, ne naginjte se previše*; samo: *opasno je*. A vi skačite. Lomite vratove! Radite šta znate. Opomenuti ste! Naše su ruke čiste.

Išao sam, dakle u Skoplje, iako mi se tamo nije išlo, iako mi se, da budem sasvim precizan, nigde nije išlo. Da sam na vreme razvio sposobnost da želim ovo ili ono, sigurno bih poželeo da sedim u toplom domu, pored vatre, ali ona kaca kupusa, neka vrsta mog doma, beše srušena u jednom nalu progresa koji je na utrinu pored naselja Braća Jerković doneo naselje solitera. Nostalgija me je ponekad dovlačila u taj kraj, sada nalik na predgrađe Novosibirska, u kome su idilični žitelji nebodera obrađivali male bašte, popravljali zastave 101, igrali šah ispred zgrada, skapavali po liftovima i skakali sa terasa na pločnik sa Titovim imenom na usnama.

Sve me je to navodilo da se zapitam: Ko su bili ti Jerkovići? I da li su uopšte bili braća?

Ali u polutami voza nekadašnje samopouzdanje beše netragom nestalo i stao sam proklinjati brzopletost u kojoj sam oskrnavio uspomenu na Jerkoviće. U očajanju sam svoje bedno stanje pripisivao Nemezi koje se okomilo na mene,

drznika što je ustao protiv dioskura Jerkovića, zaštitnika radničkih nastambi na periferiji Beograda, što možda, nije bilo daleko od istine. Kult je kult! Svejedno da li u slavu Marduk Bela, Dionisa, Mitre, Bore i Ramiza, sedam sekretara SKOJ-a ili braće Jerkovića, kult uvek oslobađa htonske energije koje ovladavaju psihama ljudi i bitno utiču na njihove živote.

Postoji o tome jedna zabranjena knjiga – *Neke sličnosti u životnim sudbinama učesnika prvomajskih parada i sletova u čast Dana mladosti* (SIZ Kulture, Donji Milanovac, 1986). Autor, dr Nikodim Mastikosić (†1989) na 480 strana nonparela iznosi podatke do kojih je došao upoređujući biografije i istorije bolesti 143.257 mladića, devojaka i vojnika, učesnika pomenutih manifestacija. Iz obimne disertacije saznajemo da je 98,6% brakova koje su sklopili manifestanti završilo razvodom u roku od dve godine; da je među njima izuzetno visok procenat alkoholičara – čak 73,2%; da je stopa oboljevanja od raka debelog creva unutar te grupe celih dvanaest puta veća nego kod ostatka populacije; kao i to da niko od njih 143.257 ne poseduje auto, što je u najmanju ruku čudno. Ali da je zato njih 18.983 stradalo u saobraćajnim nesrećama, najčešće kao pešaci. Ni dr Mastikosić nije umro prirodnom smrću. I njega je stiglo prokletstvo sletova i parada. Nakon što je objavio disertaciju, plod desetogodišnjeg rada, iznenada je pomerio pameću i hospitalizovan je na klinici *Laza Lazarević*. Nekako istovremeno, u kratkom razmaku, umrli su mu majka, otac i četvoro braće, a žena je pokrenula brakorazvodnu parnicu, odrekla ga se jednim oglasom u *Politici* i promenila prezime. Od tada, ništa se nije čulo o dr Mastikosiću sve do 24. maja 1989. kada beži sa klinike. Sledećeg dana, dakle 25. maja, rano ujutru nalaze ga mrtvog nasred Partizanovog stadiona u crvenim gaćama, beloj majici i plavim dokolenicama. Vele da je u ukočenim rukama stiskao list papira na kome je pisalo: „Druže Tito, ja sam u stvari Niče“.

Generacijama rođenim posle Brozove smrti sve to izgleda kao bapska priča, ili jugonostalgija, ali tvrdim: u jednom sasvim duhovnom smislu nije bilo uputno šaliti se sa komunističkim kumirima i ritualima. Tamo, 1980, voz klopara kroz noć, ništa se ne događa, do prve situacije vredne pažnje još je dugo, ima vremena da ispričam slučaj koji se dogodio mom prijatelju iz detinjstva Nedeljku Rakiću, zapovedniku Vatrogasne čete *Aljo Akanović* u Bajinoj Bašti, trezvenom čoveku koji je nebrojeno puta gledao smrti u oči boreći se sa pobesnelom vatrenom stihijom; koji je, između ostalog, jednom zgodom ugasio i autora ove povesti kada se našao usred plamene postelje utonuvši u san sa upaljenom cigaretom. Bilo je to na Tari, 8. marta 1994. Ja na taj događaj, ne osvrćući se na zle jezike, ovako gledam: duhovi umirućeg komunizma behu naumili da me spale na lomači kao žrtvu senima Klare Cetkin, a da to – sasvim u boljševičkom duhu – izgleda kao nesrećan slučaj. Slično se dogodilo i Rakiću. Njega su celu jednu noć, sve do prvih petlova, progonile i morale prikaze narodnih heroja Save Kovačevića i Moše Pijade. Obojica su, tvrdi Rakić, pripadali starinskom soju hiperaktivnih srpskih priviđenja koja nastavljaju svoje delatnosti još dugo posle smrti, često razgranavajući poslove i uvećavajući kapital, poput aveti čuvenog trgovca Aksentija Drlje sa kojom je – ne pamteći ga živog i navodeći ga kao primer trgovačke solidnosti i poštenja – dugo i uspešno trgovao moj čukunded po majci, Svetožar Božić.

Jedne zime, u vreme dok je bio samo zamenik zapovednika Vatrogasne čete, Rakić sa desetinom vatrogasaca kreće u udaljeno selo da ugasi neki beznačajni požar. U trenutku kada teški vatrogasni fap stiže do naznačenog mesta, sve je već gotovo i seljaci na zgarištu peku krompire i kobasice. Našlo se tu i rakije. Uopšte, raspoloženje je izvanredno – izgoreo je samo stari ambar do kojeg nikome nije bilo

posebno stalo; bližio se Sveti Nikola, pa su seljani okrenuli brigu na veselje. A pojava vatrogasaca, zvaničnih, državnih ljudi, izazva dodatno oduševljenje.

Onako utegnuti, sa sjajnim šlemom na glavi, vatrogasci posedaše na trupce i prihvatiše se jela i pića. Tek pred zoru, Rakić izdade naređenje: Pokret! A on, rešen da se osveži, da ne bi davao rđav primer potčinjenima, zaputi se pešice u Bajinu Baštu. Negde na polovini puta, na mestu zvanom Lukića rampa, Nedeljko Rakić, ništa ne sluteći, odlučnim korakom stupa u neispitane oblasti fantastične književnosti.

„Bila je mesečina kao dan“, pričao mi je posle mnogo godina, „a mraz minus dvadeset. Već sam se pokajao što nisam krenuo fapom, kad ispred sebe, na nekih stotinak metara, ugledah dve prispodobe. Pridržavajući jedna drugu, teturale su se kroz snežne nanose. Opazivši me, zastadoše i počеше da mašu. Pomislih: možda su u opasnosti i pođoh im u susret. Prišavši bliže, zapazih čudnu pojedinost: spodobe behu veličine petogodišnjeg deteta. Videh da tu nisu čista posla i htedoh da se udaljim, ali kasno. Sa razdaljine od nekih petnaestak metara obojica munjevito skočiše, jedan na moje levo, drugi na desno rame, a onaj sa desnog, u kome u magnovenju prepoznadoh lik Moše Pijade, počе besomučno udarati nekakvom kašikom po mom šlemu, što je stvaralo nenasnosnu buku, istovremeno mi psujući majku komunističku. U tom trenutku prepoznadoh i drugog: bio je to narodni heroj Sava Kovačević, sav izrešetan, iskrzan, kao da su ga pojeli moljci.

’Kajmaka!’, zaurla Kovačević. ’Hoću kajmaka!’

Gde da mu nađem kajmaka u to doba. Stajao sam onako oduzet, pod punom vatrogasnom opremom, sa dvojicom mrtvih revolucionara na ramenu i u predsmrtnom strahu sastavljao testament. Sećam se: tebi beše zapala gitara *Melodija* i pojačalo *Meazzi*.

Drug Pijade je besomučno udarao onom kašikom po šlemu, a Sava je fitiljio brkove i merkao me popreko. Jedan detalj, međutim, nikako se nije uklapao u sliku koju sam stekao tokom školovanja: dvojica velikana komunističkog pokreta gnevno su mi psovala majku komunističku, a oni besomučni udarci kašikom po šlemu – kako sam kasnije zaključio – behu sračunati na to da odvale petokraku sa vatrogasne značke na šlemu. Izgleda da su, posle smrti, promenili mišljenje.“

„Stari moj druže“, rekoh Rakiću, „smrt unosi dramatične promene u živote ljudi.“

„Da, izgleda da su se razočarali u napredni pokret“, nastavi Rakić. „Koliko sam mogao da shvatim iz njihovih nepovezanih priča, stvar se odvijala ovako: Moša i Sava, kao dijalektički materijalisti, nisu verovali u besmrtnost duše, pa su nakon smrti doživeli civilizacijski šok: sve je, naizgled, ostalo po starom, samo su bili nevidljivi. Neko vreme su uživali u komemorativnim sednicama i slavopojkama kojima su obasipani povodom godišnjica revolucije, ali ubrzo im je dosadilo. Uvideli su koliko je to sve prazno. Jedne noći banuše kod vrhovnog komandanta da se požale, tu su se i sreli, ali maršal je na njihove pojave samo odmahnuo rukom. Blaga vazдушna struja nastala od tog pokreta ruke bila je dovoljna da ih kao vior baci stotinama kilometara na jugozapad, čak tamo do vrleti iznad Sutjeske. Trebalo im je deset godina da prevale rastojanje od Tjentišta do Bajine Bašte, gde su, na zlu sreću, naleteli na mene, zaseli mi na ramena i naredili da ih nosim u Beograd. Hteli su da ih odnesem u Maršalat, da pokušaju još jednom. Još uvek su verovali Starom. Mislili su da ga okolina obmanjuje.

I tako sam, nemajući kud, krenuo put Beograda. Kad smo izbili ispod Nikolića brda počelo je da sviče. Onda je

odnekud zakukurikao petao, pa su Moša i Sava nestali i više ih nikada nisam video.“

Tako je pripovedao Nedeljko Rakić. A nešto dalje na vremenskoj mapi, u isto tako mrkloj noći, u onom prepunom vozu, mene je zaspalog u stojećem stavu, vičući na sav glas, drmusao brkati konduktar: „Kartu, daj kartu kad ti govorim!“ Imao sam punih dvadeset šest godina i to mi se događalo po prvi put. Klauzule onog imaginarnog ugovora, koji je do tančina predviđao moja prava i obaveze u odnosu na sistem, bile su kristalno jasne: ne tražim posao, zdravstveno osiguranje i stan, a za uzvrat se vozim besplatno u vozovima na teritoriji ŽTP Beograd. I sada, nije imalo sumnje da se obraća upravo meni, konduktar je zahtevao kartu. U trenutku sam shvatio da objašnjavanje sa službenim licem neće imati nikakvog smisla; domet njegove procene putnika bio je podešen na mnogo višem mestu, on je samo radio svoj posao. U nekoj izbi na tavanu CK, neki činovnik je po nečijem nalogu precrtao moje ime na listi osoba koje konduktari ne opažaju i, od tada naovamo, ako sam želeo da putujem, morao sam imati kartu sa povlasticom K 15. Da stvar bude dodatno komplikovana, stajao sam u hodniku vagona prvog razreda, što je konduktera dovelo do crvenog usijanja. Šverceri, naime, treba da pokažu skromnost i da se voze drugim razredom, ako postoji i trećim. Znao sam za to pravilo, ali u sveopštoj gužvi na stanici u Stalaću prevideh kobnu jedinicu na vagonu i sada sam žnjeo gorku žetvu vandrokaškog hibrisa koji me je naveo na luksuz stajanja u vagonu prvog razreda.

Držeći me čvrsto za kragnu vijetnamke, konduktar je nestrpljivo čekao prvo stajanje na kome će me u velikom stilu, za primer ostalima, izbaciti iz voza. Bilo je to neko stajalište, zaboravio sam mu ime, gde se voz zaustavio da propusti neki drugi, beznadežno zakasneli ekspres. Vrata su

se otvorila, konduktar me je izgurao u noć i to je bio kraj. U doslovnom smislu. Sistem me je definitivno odbacio. Šta sam mogao da uradim? Izuo sam cipele, legao na beton perona i počeo da čekam smrt. Ali smrt je dolazila polako. Za utehu, iz ležećeg položaja u kome sam se nalazio pucao je pogled na taman nebeski svod obasut treptavim zvezdama i ma koliko mi nije bilo ni do čega morao sam da priznam da je prizor veličanstven, mada besmislen: sve te milijarde zvezda treperele su uzalud. Narod serbski, mali mirni građani, beše zagledan u dubine čaša i čanaka.

U skladu sa naivnom predstavom o kosmogoniji koju sam tada imao, negde gore je u svojoj slavi počivao Bog. I u periodima ateizma, a upravo sam bio u jednom, nikada nisam mislio da Bog ne postoji, nego sam samo odlazio na stranu, nezadovoljan tokom stvari. Tako i sada. Eto, mislio sam, on je gore i gleda me kako ležim na ovom mrazu potpuno ravnodušan. Onda zavapih u pravcu nebesa, ne znam da li naglas ili u sebi, kao neki starozavetni mučenik: „Do kada? I zašto? Ako mi ne daš da živim, zašto me sada mučiš i ne šalješ u smrt?“ Jer, stvar je postajala mučna: bilo je veoma hladno, a na nesreću se u toj postaji beše zaustavio još jedan voz i stajao je čekajući ukrštanje, a sa prozora vagona putnici su me gledali u čudu, kao u nemom filmu, bez glasa, komentarišući moj slučaj i nazdravljajući jedni drugima čašama šampanjca. Međutim, moju pažnju privuče mršava bradata prilika, nosa prislonjenog uz staklo, koja je u ruci stiskala politricu vinjaka *Rubin* i gledala me sa simpatijama, podižući kažiprst i srednji prst druge ruke u znak podrške – V. Za uzvrat, onako ležeći, hitro podigoh levu ruku u nacistički pozdrav i dreknuh iz sveg glasa: „*Heil Hitler*.“

To je izazvalo burnu reakciju jednog majora JNA koji u besu počeo da kida odeću sa sebe, sav obliven belom penom, dovikujući u kupe ženi koja se nalazila izvan kadra: „Stano,

daj pištolj!“ Ali voz je već bio krenuo i ubrzo sam opet ostao sam. Čudni su putevi Gospodnji. Sada, posle toliko godina, pod lupom imaginacije, likovi bradatog čoveka sa flašom vinjaka *Rubin* i onog majora najednom iskrснуše kristalno jasni, pa sa ne malim čuđenjem shvatam da su ta dva putnika bili Miodrag Vuković i – sada već general – Miodrag Perišić, heroj bitke za Zadar i aktuelni komandant virtuelne Vojske Jugoslavije.

Ta noć je izgleda bila kobna za putnike bez voznih karti. Revolucija se izgleda obračunavala sa svojim švercerima. Nemam dokaza, ali uveren sam da je Vuković takođe bio izbačen iz voza jer je samo tako moguće dokumentovati njegov tajanstveni boravak u Batočini, u kafani gde se slučajno sreo sa mesarskim magnatom Ivanićem, o čemu je bilo reči u prethodnom tomu ove istorije. To nas, međutim, suočava sa problemima geografskog pozicioniranja i kontratiranja. Naime, Batočina se, zvanično, ne nalazi na pruži Skoplje–Beograd, a osim toga tamo se razgovaralo o Vukovićеvoј knjizi *Pozne ljubavi Ane Frank*, koja je objavljena znatno kasnije, ali tako je to sa topografijom i hronologijom u komunističkim državama: potpuno su nepouzdate, falsifikovane, kao i sve drugo uostalom. No, o falsifikatima potom, u posebnom poglavlju. Vratimo se na onu postaju gde ležim uzalud čekajući smrt. Nije mi bilo suđeno da se izvučem tako jeftino, ali tada to nisam mogao znati, iskreno sam mislio da je za moju situaciju jedino rešenje odlazak sa ovoga sveta. Avaj, kako će vreme pokazati, tek sam bio zakoračio u život! Ali tada, pred svitanje, sve je izgledalo gotovo i ja sam tumačio polupraznim odajama svojih uspomena tobože svodeći račune i možda bih tako nastavio dok me zapaljenje pluća ne bi pokosilo da se na peronu nije pojavio nekakav sipljivi otpravnik vozova, očigledno zadrti titoista, koji se pravo sa dočeka zaputio na posao pevajući

Sa Ovčara i Kablara. Ugledavši me gde ležim na teritoriji njegovog malog železničkog feuda, otpravnik se uskopisti, zabaci šapku na potiljak i stade preda me. „Šta ćeš tu?“, prodera se drsko, kao neko ko je siguran da će ga podržati JŽ, SSRN, narodna milicija i sve progresivne i patriotske snage. Pokušah da mu objasnim: „Legao sam ovde da umrem. Neće mi trebati još mnogo, treba samo da me posle baciš na đubrište.“ Ali komunisti ne haju za logiku niti imaju milosrđa. „Tornjaj se odavde, barabo, crkavaj na drugom mestu!“, povika otpravnik i šutnu me nogom u slabine. Onda se teturajući zaputi u zgradu postaje. Suprotno svim očekivanjima čitalaca, štaviše suprotno mojim očekivanjima, dogodilo se nešto veoma čudno: umesto da se okrenem na drugu stranu i prepustim samosažaljenju, skočih sa zemlje kao oparen, sustigoh otpravnika u jednom koraku i svom snagom ga udarih pesnicom u uvo. Šapka napravi osmostruki salto i pade pored otpravnika koji je pokušavao da se pridigne, taman zgodno da zgazim petokraku na amblemu JŽ i da je smrvim u paramparčad.

Laskam sebi da je tako, simbolično, započela propast komunizma na tlu Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije.